

Klaudija Sedar*

Kulturnozgodovinska preteklost dolnjega Prekmurja v zgodnjem novem veku

POVZETEK

Prispevek podaja nekaj najvidnejših kulturnozgodovinskih značilnosti dolnjega oziroma JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju. Ker je duhovni in kulturni razvoj v dolnjem oziroma južnem Prekmurju zaradi cerkvenoupravnih in političnih mej v času prelomnih zgodovinskih dogodkov potekal drugače kot v severnem delu, me je zanimalo, na kakšen način se je to v južnem delu Prekmurja odražalo na kulturni ravni. Kot se ugotavlja, je bila v omenjenem obdobju temeljna kulturna prvina prekmurskega človeka nedvomno vera, komplementarno močno povezana z jezikovno-narodno identiteto, sicer pa se je v obravnavanem delu Prekmurja odražala velika kulturna revščina, ki pa je vendarle primerljiva s tedanjimi razmerami v širšem evropskem prostoru.

Ključne besede: jugovzhodni del Prekmurja, 17. in 18. stoletje, zgodovinske prelomnice, kulturna podoba in spomeniki, cerkvena zgodovina.

Cultural History of the South-East Prekmurje in the Early Modern Period

ABSTRACT

This article presents some of the most visible cultural and historical features of the South-East Prekmurje in the 17th and 18th century. Since the spiritual and cultural development in the southern part of Prekmurje was different from the one in the northern part, due to the canonical and political borders in the course of the turning points in history, I was interested in how all this was reflected at the cultural level in the southern Prekmurje. It has been established that in this period religion played a major role in people's lives in Prekmurje, complementarily strongly linked with the language and national identity. Furthermore, a severe cultural poverty was reflected in this part of Prekmurje, but was comparable with the situation at that time in the wider European area.

Key words: South-East Prekmurje, 17th and 18th century, turning points in history, cultural image and monuments, ecclesiastical history.

* Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota, Zvezna ulica 10, 9000 Murska Sobota
E-mail: kludija.sedar@guest.arnes.si

1. Uvod

Zgodovina Prekmurja postaja v zadnjem času vse bolj prepoznavna in razumljiva, pri čemer veliko vlogo odigrajo zlasti starejši dokumenti oziroma zgodovinski viri. Eden izmed zelo dragocenih zgodovinskih dokumentov za raziskovanje globljih struktur preteklega časa in pogosto tudi edini zgodovinski vir v zgodnjem novem veku za spoznavanje razmer so kanonične vizitacije zagrebške škofije, ki prispevajo tako k razumevanju historičnega konteksta kot k argumentiranju in prezentiranju zgodovinske rekonstrukcije določenega obdobja. Dolnje Prekmurje je namreč vse do ustanovitve sombotelske škofije leta 1777 spadalo v okviru prekmurskega dela beksinskega arhidiakonata v zagrebško škofijo, medtem ko je bilo gornje pod jurisdikcijo gyórske škofije. Čeprav vizitacije dokumentirajo cerkvene razmere, pa še zdaleč niso le za spoznavanje in proučevanje takratnih verskih razmer v teritoriju zagrebške škofije, ampak tudi umetnostne, socialne, gospodarske in družbene zgodovine ter ne nazadnje kulturne zgodovine določenega prostora in časa. Prav zato so bile te vizitacije pri podajanju kulturne podobe JV dela Prekmurja v 17. in 18. stoletju izredno pomemben zgodovinski vir.

2. Ključni dejavniki, ki so sooblikovali kulturno podobo Prekmurja

Kulturno podobo Prekmurja so najbolj oz. ključno zaznamovali dejavniki od 16. stoletja naprej. V mislih imam reformacijo, protireformacijo in turške vpade, izmed katerih nedvomno izstopa prva, saj je bila v vsem slovenskem prostoru tista silnica, ki je omogočila izraz slovenstva, prvo knjigo v slovenskem jeziku in s tem knjižni jezik. Vplivala je na nadaljnji nacionalni in kulturnozgodovinski razvoj Prekmurja ter pripomogla k vzniku slovenstva. Pravzaprav je to versko in kulturno gibanje dejansko živelo v stiku z osrednjo slovensko reformacijo Trubarja in Dalmatina, je pa zaradi podpore in zaščite pri plemiških rodbinah Széchyjev, Nádasdyjev in Bánffyjev v Prekmurju pustilo močnejše sledi, kakor na ostalem slovenskem ozemlju. Kot pri ostalih Slovencih, se je to tudi pri Prekmurcih odražalo v prevodih cerkvenih pesmaric, ki so znane od 16. stoletja naprej,¹ nato pa v eksploziji pisanja protestantskih piscev,² kar je tudi zapolnilo praznino preteklih stoletij. Protestantско gibanje v Prekmurju je pripeljalo tudi do ustanovitve tiskarne Rudolfa Hoffhalterja v Dolnji Lendavi, ki je bila sploh prva na slovenskih tleh,³ s čimer se je zapisala med pomembne kulturnozgodovinske dosežke v zgodovini tiskarstva. Tedanji veljaki so sicer podpirali tisk in tiskarje, toda niso dali natisniti nobene slovenske knjige.

Močno reformatorsko gibanje pa je zamajalo trdnost rimskega papeštva in prav zato je bil sklican cerkveni zbor v Tridentu.⁴ Na Ogrskem je bila protireformacija kot

1 Škafar, *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*, str. 99–103; Novak, *Prekmurske roko pisne pesmarice od 16. do sredine 18. stoletja*, str. 109–110.

2 Just, *Prekmursko nabožno slovstvo*, str. 197–198.

3 Göncz, *Madžari*, str. 66; Bučar, *Povijest reformacije i protireformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*, str. 3–16.

4 Mullett, *Protireformacija in katoliška reformacija v zgodnji moderni Evropi*, str. 16–17; Pállfy, *Povijest Mađarske*, str. 111.

notranja preureditev rimskokatoliške Cerkve zelo močna. Pričela se je v drugi polovici 16. stoletja (po smrti Maksimiliana II. (1527–1576)), pri uveljavitvi in prevladi katere je imel največje zasluge madžarski jezuit Peter Pázmany,⁵ kasnejši ostrogonski škof in kardinal, ki je kot odličen govornik in diplomat v zelo kratkem času večini ogrskim veljakom, bodisi evangeličanskim bodisi kalvinskim, približal katoliško vero in jih tudi prepričal v spreobrnjenje.⁶ Razmah katoliške obnove v Prekmurju tako sega v začetek 17. stoletja, ko so tudi župnije na posesti Bánffyjev prešle v katoliško vero. Na ponovno sprejetje katoliške vere zadnjega poglavarja rodbine Bánffy, Krištofa Bánffyja leta 1608, je vplival Nikolaj Eszterházy, ki je s seboj pripeljal jezuitskega patra Matijo Hajnala in kmalu zatem, leta 1624, so že bili evangeličanski duhovniki pregnani iz Lendave, Dobrovnika, Turnišča, Beltincev. Pa tudi sicer so jezuitski misijoni na dolnjelendavskem ozemlju zagotovo prispevali k obnovi katoliške vere, tako da jim lahko pripišemo izjemen uspeh pri zatiranju reformatorske kulturne novosti in hkrati hitrejšemu ter celovitejšemu sprejemanju katoliške vere pri ljudstvu. Vrnitev h katoliški veri Krištofa Bánffyja je dejansko pomenila tudi konec protestantizma na njegovem ozemlju.⁷

Tudi ostali zemljiški gospodje so kljub možnosti širjenja reformacije pričeli podlegati pritiskom katoliške Cerkve. S tem se je tudi začelo obdobje, ko protestantizem ni bil več odvisen od vere in volje zemljiške gospode, ki je prestopila v katoliško vero, saj je reformacijsko gibanje kljub temu prevladalo v severnem delu Prekmurja. To pa se ni zgodilo v južnem delu Prekmurja, saj sta po izumrtju rodbine Bánffy rodbini Nádasdy in Eszterházy ostali zvesti katoliški veri.⁸ Delitev na katoličane in protestante je tako še bolj poglobila razlike in nasprotja na kulturno-politični ravni.

Poleg verskih trenj se je Prekmurje znašlo še pod hudim udarcem Turkov, katerih prisotnost v tej pokrajini sega od začetka 16. pa do konca 17. stoletja. Posledice turške invazije po Prekmurju so bile za pokrajino skrajno negativne, saj niso povzročile le nazadovanja na gospodarski in demografski ravni, ampak tudi in predvsem na kulturni, kajti Turki na svojih pohodih niso prizanašali kulturni dediščini. Zanimale so jih zlasti graščine, saj je bil strateški pomen le-teh še posebej dobro znan vojskujočim se četam.

5 V letih 1616–1637 (po Marczaliju (*Hungary in the eighteenth century*, str. XLIX–L) v letih 1616–1636) je bil ostrogonski nadškof in zelo izobražen (študiral je v Krakovu, na Dunaju in naza dnje še v Rimu – postal je profesor filozofije na jezuitski univerzi v Gradcu, obvladal pa je tudi protestantsko teološko kulturo). Ustanovil je zelo pomembno univerzo v mestu Nagyszombat (danes Trnava na Slovaškem), predhodnico znamenite budimpeštanske univerze »Eötvös Lóránd«, na kateri je kot prvi rektor deloval György Dobronoki iz Dobrovnika. (Kontler, *Tisočletje v Srednji Evropi*, str. 126–127; Göncz, *Madžari*, str. 66).

6 Marczali, *Hungary in the eighteenth century*, str. 53–54.

7 Šebjanič, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*, str. 21; Škafar, Gradivo za zgodovino kalvi nizma in luteranstva, str. 101; Skalič, Protestantizem na lendavskem območju, str. 163; Škafar, Jezuitski misijoni, str. 137–169.

8 Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 310; Kerčmar, Protestantizem v Prekmurju, str. 156. Pri tem velja omeniti, da so se predikanti opirali na zemljiško gospodo do leta 1630. Ko pa so zemljiški gospodje konvertirali po vzgledu ostalih madžarskih plemičev in zapodili predikante iz cerkva svojega zemeljskega področja (iz Dolnje Lendave, Turnišča in Dobrovnika), so se luteranski in kalvinski predikanti opirali na svojo cerkveno organizacijo, ki je živela v znosnih odnosih s Turki (NUK, Zapuščina Vilka Novaka, inv. št. 15/2001, ad. šte. 37, mapa 35).

Tako npr. lendavski grad, ki je imel zelo pomembno vlogo pri obrambi, česar so se Turki dobro zavedali, a ga vendarle niso nikoli osvojili, so pa zato naredili veliko škode v trgu in okolici. Najpomembnejši uspeh proti Turkom na ozemlju današnjega Prekmurja sega v leto 1603, ko so pod vodstvom graščaka Kristófa Bánffyja obrambne enote uspešno obranile dolnjelendavski grad.⁹ Grad je tedaj varovala vojska z 800 vojaki, imeli so 12 topov, poleg tega je na obrobju mesta na napadalce čakalo še 500 konjenikov in vojakov pešcev. Čeprav je bil grad s turške strani silovito oblegan, pa nikoli ni padel v njihove roke.¹⁰

Vendar pa umik Turkov konec 17. stoletja, po podpisu leta 1699 v Sremskih Karlovcih,¹¹ ni prinesel miru v pokrajino, saj so nastopili še Kruci, ki so na svojih pohodih vse do leta 1711 uničevali vse povprek, tudi ostanke materialne kulture, ter ropali in plenili po že tako ubožožani pokrajini. Njihovo prisotnost je občutilo dejansko vso Prekmurje, v Dolnji Lendavi so npr. leta 1684 razdejali ter požgali trg in cerkev, s čimer so naredili ogromno škode,¹² kar potrjuje tudi vizitacijski zapisnik iz leta 1688, kjer beremo, da je s cerkvijo in vso cerkveno opravo pogorelo tudi župnišče.¹³ V gornjem delu Prekmurja pa so tedaj pogorele cerkve na Tišini, v Markovcih in v Velikih Dolencih, napadli pa so tudi Grad (Gornjo Lendavo).¹⁴

Z njihovimi pohodi, ropanji in požigi v začetku 18. stoletja se je naposled končalo dolgotrajnejše obdobje nemirov v zgodovini Prekmurcev in končno je bil omogočen večji gospodarski razvoj prekmurskih naselij. Vsi ti dejavniki, reformacija, protireformacija, Turki in Kruci, so tako dejansko usodno zaznamovali prekmurske Slovence, saj je njihov vsesplošni razvoj zaradi prepleta le-teh še v prihodnje obstal na *statusu quo*.

3. Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju

V splošnem moremo reči, da vizitacije dokumentirajo cerkvene razmere, vendar so izredno pomemben vir tudi za spoznavanje in proučevanje umetnostne, socialne, gospodarske, družbene in kulturne zgodovine. V okviru župnij v dolnjem Prekmurju (Dolnja Lendava, Turnišče, Dobrovnik, Bogojina in Beltinci), kjer so bile vizitacije izvedene v letih 1640 pa vse do leta 1774,¹⁵ so bile tako opredeljene gospodarske in socialne razmere, na podlagi opisov graščin, cerkva, kapel, pokopališč, knjižnega

9 Göncz, *Mađzari*, str. 67.

10 Lendvai Kepe, S. Sebestyén, *Alsólendva vára/ Grad Dolnje Lendave*, str. 49.

11 Konec vojn in sklenitev miru med Habsburško monarhijo in Turki je prinesla zmaga pri Senti leta 1697, kar je bilo 26. januarja 1699 podpisano v Sremskih Karlovcih. Ogrska je bila s tem, po stole tju in pol, razen Banata, končno osvobodena turške vladavine, kajti moč nekoč skoraj nepremagljive osmanske države je naposled le začela pešati (Pálffy, *Povijest Mađarske*, str. 249–251; Kozar, *Bitka pri Monoštru*, str. 84).

12 *Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, str. 218–220.

13 Ante combustionem erat domus parochialis sita extra oppidum, honesta et in loco apto. Pars inferior murata, superius vero lignea. Pro nunc est erecta domus intus oppidum prope Ecclesiam, ob metum Turcas. Si fuerint pax, manebit pro Schola (NAZ, Protokol br. 70/I (1688), pag. 275).

14 Zelko, *Turška oblast v Prekmurju*, str. 133; *Voje, Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, str. 38.

15 V tem času jih je bilo opravljenih 27.

inventarja, seznama župnikov in učiteljev pa podane specifične kulturnega življenja obravnavanega časa in prostora.

Kar zadeva gospodarske in socialne razmere, se v obravnavanem prostoru in času župnije kažejo kot dokaj razvita področja z delovanjem cehovskih združenj, gospodarskih dejavnosti in vpeljavo vaških babic. Glavne gospodarske dejavnosti so bile poljedelstvo, živinoreja in vinogradništvo. Z največjim deležem vinogradov se je ponašal Dobrovnik, medtem ko so v Turnišču, Bogojini in Beltincih prevladovala njivske površine, v Dolnji Lendavi pa travnate. V živinoreji pa je povsod prevladovala reja krav, konj in prašičev.¹⁶ Zanimiva je tudi družbena struktura nepriviligiranega prebivalstva, saj kot je razvidno na podlagi arhivskih podatkov, so povsod kot večinski sloj zabeleženi kmetje, razen v Dolnji Lendavi, kjer so bili najmočnejši sloj kočarji.¹⁷ Na podlagi tega lahko sklepamo na veliko vlogo zemljiške gospode, ki je tam posedovala večino kmetijskih površin. V vseh župnijah v 18. stoletju pa so svoj razcvet doživela tudi cehovska združenja, saj jih je po dosedanjih podatkih v dolnjem Prekmurju v 18. stoletju skupno delovalo 16. Kar zadeva zgodovinski razvoj babištva, postanejo vaške babice pomembne v drugi polovici 18. stoletja, ko so bile v vseh vaseh župnije tudi nameščene.¹⁸ Vendar pa se sistem vpeljave babic konec 18. stoletja ni povsem in povsod uveljavil ter zaživel, saj so po podatkih zapisnika iz leta 1811 v vseh vaseh posamezne župnije delovale le v župniji Turnišče, v župniji Bogojina je manjkala le babica v vasi Kobilje, v župnijah Dolnja Lendava in Dobrovnik je v vsej župniji delovala le ena babica, v župniji Beltinci pa ni bilo nobene.¹⁹ Zakaj je prišlo do takšnega upada, ni znano, verjetno pa ženske niso bile pripravljene zastopati opravljati tega dela, poleg tega je bilo za to delo potrebno določeno znanje.

Pomembno strateško vlogo v času turških neposrednih nevarnosti sta odigrali graščini v Dolnji Lendavi in v Beltincih, sicer pa so bile župnije manj bogate in zato je bil njihov kulturni vpliv manjši. Zagotovo ne gre zanemariti cerkvenih spomenikov, ki dokazujejo, da je versko življenje v lendavski dekaniji cvetelo. Zgrajene so bile solidne in pomembne cerkvene zgradbe (v Dolnji Lendavi najprej cerkev sv. Marije in zatem sv. Katarine, v Turnišču cerkev Blažene Device Marije Vnebovzete, v Dobrovniku cerkev apostola sv. Jakoba st., v Bogojini cerkev sv. Trojice in v Beltincih cerkev sv. Ladislava). Te so s svojo trdnostjo kljubovale vojnim pohodom in nasploh težkim razmeram v pokrajini ter se prenovljene ohranile vse o današnjih dni. Skozi vizitacije zagrebške škofije se kažejo kot utrjene zgradbe, ki so bile dobro zavarovane in v notranjosti primerno opremljene ter spodobno poslikane,²⁰ kar dokazuje, da so bile središča duhovnih in umetniških prizadevanj svojega časa, a vendarle iz opisov ni zaznati bistvenih razlik v primerjavi z ostalimi deželami kot tudi ne kakšne višje kulture. Z vidika umetnostne podobe velja omeniti turniško cerkev, ki jo je konec 14. stoletja domači slikar Aquila obogatil s freskami.²¹ Vizitacijski zapisniki zagrebške

16 ZML, IV. 9/b.

17 ZML, IV. 9/b; NAZ, Protokoli br. 7/VII (1669), pag. 228-229.

18 SzEL, can. vis., I.1.c, Szily 6 (1778).

19 SzEL, can. vis., I.1.c, Somogy 9 (1811).

20 NAZ, Različne kanonske vizitacije.

21 Balažic, Stenske slikarje v stari turniški cerkvi, str. 41-88.

škofije te poslikave eksplicitno ne omenjajo, pojavljajo se le navedbe, da je bil strop umetelno poslikan v različnih barvah. Nasploh so arhidiakoni pri popisih veliko večjo pozornost v cerkvah dajali oltarjem in oltarni opreми s slikami in kipi. Pri slednjih kot tudi oltarjih in poimenovanih cerkva se tudi opaža ogrski vpliv nekaterih svetnikov (sv. Štefan, sv. Ladislav). Opisi kot so trdna vrata, železne rešetke na vseh oknih in v najbolj nemirnih časih tudi shranjevanje liturgične opreme v podružnični kapeli oziroma po drugi strani skromna cerkvena oprema kapel pa kažejo na to, da so dajali velik poudarek varovanju cerkvenih spomenikov. Cerkve niso bile bogate, so pa bili nekateri zvonovi kupljeni v Gradcu, izstopa tudi marmor v oltarnem predelu, medtem ko je bil ostali gradbeni del najverjetneje iz domačega materiala, ki so ga prispevali prekmurski rojaki, prav tako ni zaznati, da bi bili prisotni kakšni tuji mojstri. Delež je sicer prispevala zemljiška gospoda, vsaj v Dolnji Lendavi in v Beltincih, za ostalo pa so morali verjetno poskrbeti župljani sami. Enako velja za kapele, ki so bile še globoko v 18. stoletju lesene, zanje pa so bili dolžni skrbeti župljani. Postavljale so se zlasti v vaseh, ki so bile najbolj oddaljene od župnije, zanje pa so skrbeli verniki. Tam so prav zaradi oddaljenosti od župnijske cerkve občasno potekale maše, poleg tega so verniki imeli v bližini božji hram in tudi pokopališča, kjer so pokopavali umrle iz bližnjih vasi, kajti do župnijske cerkve in tamkajšnjega pokopališča je bilo navadno precej daleč. Tudi pokopališča se omenjajo kot urejena in primerno ograjena, kar je odraz skupnosti do njenih prednikov in življenja v pokrajini.²² Od tedanjih desetih kapel pa sta se do današnjih dni ohranili le dve (kapela sv. Trojice v Lendavi in kapela sv. Antona v Turnišču), medtem ko so bile ostale v glavnem namerno podrte, da so namesto njih zgradili cerkve, tako na primer v Beltincih, Črenšovcih, Dokležovju.

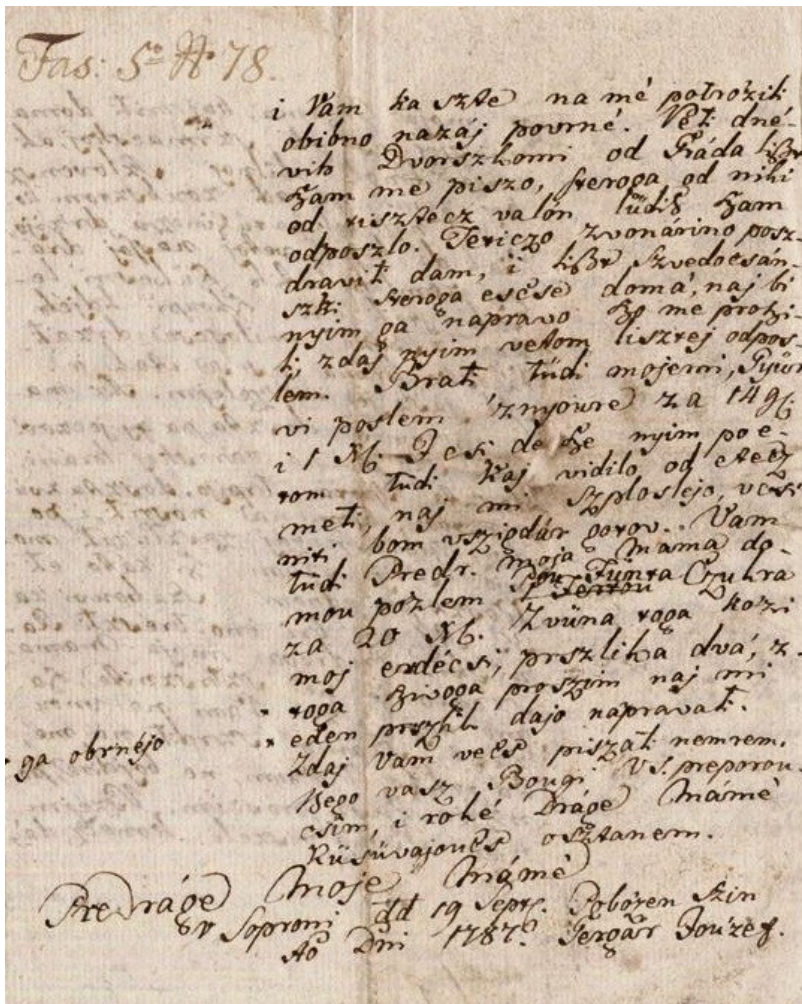
Na področju knjižničarstva se v 17. in 18. stoletju opaža velik manko, saj so delovale le tako imenovane župnijske knjižnice, ki pa so bile v pristojnosti župnikov. Knjižni inventar se je začel bogatiti v 18. stoletju z raznovrstnimi tujejezičnimi verskimi knjigami,²³ kar kaže na cerkveno in kulturno stremljenje ter obenem pomeni, da je bil prostor odprt in so knjige prihajale tudi od drugod. Poleg latinskih so bile knjige še v madžarskem in slavonskem (kajkavskem) jeziku, saj knjižnih izdaj v prekmurščini vse do začetka 18. stoletja ni bilo, poleg tega so bile prve tiskane knjige v prekmurskem jeziku sad prekmurskih reformatorjev. To pa seveda ne pomeni, da raba njihove govornice ni bila živa. Zgovoren primer sta recimo pismi Mihaela Severja²⁴ iz

22 NAZ, različne kanonske vizitacije.

23 Na primer: Ostrogonski obrednik (*Rituale Strigoniensis*) (NAZ, Protokol br. 73/IV (1716), pag. 12.); zagrebški obrednik (*Rituale Zagrabiense I*), knjiga evangelijev v hrvaškem jeziku (*Liber Evangeliorum Croaticum I*), hrvaški slovar (*Dictionarium Croaticum*), Peter Pázmany: *Controversia in Engelgrave Dom. (iniciis) et Fest. (ibus)* (NAZ, Protokol br. 78/IX (1768), pag. 120, 127).

24 Sever v pismu iz kraja Nemes Csó na Madžarskem prijatelju Gombocu navaja možnosti, ki bi bile najboljše in tudi najugodnejše za njegovega hudo bolnega sina (PmMS, Pismo Mihaela Severja, 24. 5. 1736).

leta 1736 in Jožefa Gergarja²⁵ iz leta 1787 kot tudi Gorske bukve²⁶ z letnico 1795. Tovrstni dokumenti tako potrjujejo, da je bil ljudski jezik v javni rabi in so se v njem izražali na različnih področjih.

Slika 1. Zadnja stran pisma Jožefa Gergarja mami iz leta 1787. Vir: VaML, Hertelendy család iratai, 19. 9. 1787.

Delovanje učiteljev v omenjenem času in prostoru pa ostaja žal še vedno

- 25 Pismo Jožefa Gergarja, ki se je nahajal v Sopronu, kamor je odšel najverjetneje v želji po znanju, predragi mami, kot jo naslavlja. Opisuje težke življenjske razmere v tujem okolju in hkrati izraža hrepenenje po domu. Svojo rojstno domovino imenuje slovenska zemlja, kar je konec 18. stoletja zelo pomemben podatek, saj je to dokaz o dejanski narodni zavednosti prekmurskih Slovencev (VaML, Hertelendy család iratai, 19. 9. 1787).
- 26 Gorske bukve Nédelskoga vrha (župnija sv. Trojice Gornji Petrovci ali Nédele), ki so bile uradno potrjene 5. 12. 1795. Vsebujejo 20 členov, v katerih je poudarek na kaznih, storjene za grehe v vinogradih (VaML, Vas vármegye szőlőhegyi rendtartás kidolgozására kiküldött bizttság iratai, 5. 12. 1795).

nepopolno, saj vizitatorji niso bili dosledni pri zapisovanju učiteljev in njihovem opisu. Prav tako ni razvidno iz vizitacij, kakšne šole so obiskovali učitelji, kje in koliko časa je trajalo njihovo izobraževanje. V največ primerih je le zapis, da so bili pomanjkljive ali srednje izobrazbe. Izstopa pa njihovo večstransko delovanje, namreč obenem so bili tudi kantorji, organisti, cerkovniki, prav tako so v nujnih primerih krstili in vpisovali v matične knjige, če je bilo to potrebno. Poleg svojega osnovnega poklica so torej pomagali tudi pri opravljanju cerkvenih služb, pri cerkvenih delih, bili zadolženi za poučevanje verouka, cerkveno petje in petje na pogrebih, igranje orgel, spremljanje mrličev.²⁷ Tudi zaradi tega je ostajalo poučevanje v senci oz. bilo zaradi drugih opravil nekoliko zapostavljeno.

Precej bolje je mogoče skozi vizitacije spoznati duhovnike, za katere se ugotavlja, da je imela večina duhovnikov ustrezno izobrazbo. Po zagrebških cerkvenih virih jih je večina v treh oziroma dveh letih končala študij filozofije in teologije v Zagrebu.²⁸ Glede na priimke duhovnikov, saj vizitacije niso preveč zgovorne o poreklu duhovnikov, pa se ugotavlja, da so v 17. in 18. stoletju v dolnjem Prekmurju delovali večinoma slavonski (kajkavsko-hrvaški), potem madžarski in v manjši meri domači (slovenski) duhovniki, katere beležijo vizitacije šele v drugi polovici 18. stoletja.

Kar zadeva jezikovno podobo Prekmurja, je bila ta zelo raznolika, kar pa seveda ni posledica geografskih dejavnikov, temveč kulturnih. Namreč govorimo lahko o uradnem jeziku, to je bil latinski, ki je na Ogrskem prevladoval vse do začetka 19. stoletja, ob njem pa si je pridobival na veljavi tudi madžarski jezik.²⁹ Slednji pa je poleg kajkavskega jezika prevladoval tudi v prekmurskih cerkvah dolnjega Prekmurja. Kot je razvidno iz vizitacijskih zapisnikov, so v župnijah Dolnja Lendava in Dobrovnik potekale pridige v madžarskem jeziku in v tem jeziku so se tudi učili v šoli. V ostalih treh župnijah, v Turnišču, Bogojini in Beltincih, pa so pridige potekale v hrvaškem jeziku, v katerem je potekal tudi pouk. Nedvomno pa je bila v cerkvi prisotna tudi latinščina, kar sklepamo po navedbi molitev (*Credo, Decalogum, Quinque Ecclesia praecepta, Actus Fidei, Spei et Charitatis*),³⁰ ki so se jih verniki morali naučiti. Pri vsem tem pa je ključno vprašanje, kakšen je bil sporazumevalni jezik prekmurskih Slovencev, tj. ali je bila v obravnavanem času in prostoru raba prekmurskega jezika živa? Na podlagi redkih vpisov v matične knjige,³¹ rokopisnega vstavka Andreja Rogana³² (ki naj bil izhajal iz Dokležovja) v Postillo Antona Vramca in nekaj drugih najdenih primerov, zlasti korespondenčnih sledi, da je bila sporazumevalni jezik prekmurskih Slovencev prekmurščina, kar pomeni, da Prekmurci navkljub podrejenosti tujemu socialnemu kulturnemu vplivu niso podlegli močnejšemu vplivu reprezentativnega in prestižnega cerkvenega jezika, temveč so ohranili znake svoje

27 NAZ, Različne kanonske vizitacije.

28 NAZ, Različne kanonske vizitacije.

29 Pálffy, *Povijest Mađarske*, str. 122.

30 NAZ, Protokoli br. 75/VI (1747), pag. 27, 32, 35, 47.

31 Na primer vpis leta 1680 v turniški poročni matični knjigi (Salaj, *Cerkev törjanzska*, str. 70).

32 Jembrih, *Izvori za pručavanje književno-jezičnih hrvatsko-slovenskih veza u 16., 17. i 18. stoljeću u istočnoj Štajerskoj i Prekmurju*, str. 195–196; Isti, *Rukopisni umetak u Vramčevoj Postili (1586)*, str. 303.

individualnosti, predvsem pa svoj ljudski jezik in narodnostno zavedanje - pripadnost slovenstvu.

Kot izhaja iz do sedaj povedanega, Prekmurci svojega verskega in s tem izobraževalnega središča niso imeli, saj niso imeli ne škofije ne drugih pomembnih kulturnih središč. V Prekmurju prav tako ni bilo samostanov, da bi se ohranile vsaj samostanske knjižnice. Vendarle pa nam samostani, ki so delovali v bližini Prekmurja, posredno dajejo eno od verjetnih pojasnil, zakaj se je slovenski jezik ne samo ohranil, ampak se celo razvijal. Krajevna središča v Prekmurju so bila tako hkrati cerkvena in tudi šolska središča. V kolikšni meri so šole zares delovale in kakšen je bil pravzaprav sam šolski proces, je težko ugotoviti, saj vizitacijski zapisniki zagrebške škofije kot drugi viri s tovrstnimi podatki niso bogati. Kljub temu pa presenečajo podatki o župnijskih šolah, ki so delovale v vseh tedanjih župnijskih središčih, saj sta bili šola in Cerkev navsezadnje neločljivo povezani. Poudarek je bil na osvojitvi osnovnih šolskih veščin (branje, pisanje, vzgoja, petje), česar namen je bil, da bo ljudstvo znalo brati zlasti cerkvena besedila in v nujnih primerih tudi pisati. Pomanjkanje kulturnih središč v domačem okolju ni bilo ugodno za Prekmurce, pa tudi sicer se je v tem prostoru slabo skrbelo za izboljšanje gospodarskih in kulturnih razmer.

4. Zaključek

Reformacija bi kot kulturna novost slovensko kulturo v Prekmurju pravzaprav morala dvigniti, toda združena s turškimi napadi jo je za stoletja zavrla. Razprtije na cerkveni in politični ravni so močno zaznamovale prekmurski prostor in za sabo pustile usodne kulturnozgodovinske posledice. A je bila slovenska skupnost v Prekmurju v sicer tedanjem večkulturnem prostoru vendarle vseskozi živa in znana, saj so prekmurski Slovenci navkljub različnim zunanjim tujim vplivom izražali svojo slovenskost in s tem vplivali ter prispevali k razvoju kulturne podobe v tem kotičku zahodnega dela Ogrske. S tem, da so ostali Prekmurci navkljub tuji politični in cerkveni upravi jezikovno-kulturno avtonomni, pa se tudi odstira njihov odnos do širše okolice, seveda v smislu, da bi bili razumljivi glede na vrednote njihovega časa.

Ker se dežele v Ogrski niso razvile, deželna zavest kot pomembna vzpodbuda soudeležbe plemstva v kulturi ni bila prisotna, niti s strani plemstva. Tudi zato se je v obravnavanem delu Prekmurja odražala velika kulturna revščina, ki pa je vendarle primerljiva s tedanjimi razmerami v širšem evropskem prostoru. Pomanjkanje kulturnih središč v domačem okolju vsekakor ni bilo ugodno za Prekmurce, pa vendar so bili dovolj močni, vztrajni in odločni, da vztrajajo pri svojem in ne klonijo pod močnimi pritiski, ki so jih obkrožali z vseh strani. Prekmurski Slovenci so ustvarjali lastno zgodovino preko specifičnih vlog, želja in tudi konfliktov ter vprašanj, ki so jih enkrat združevali in drugič razdruževali s preostalim slovenskim ozemljem. In prav to je tisto, kar tej pokrajini še dandanes daje pridih posebnega in drugačnega.

Viri

NAZ – Nadbiskupijski arhiv Zagreb

Kanonične vizitacije različne, Protokoli br. 6/VI (1640)–80/XI (1774)

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

– Zapuščina Vilka Novaka, inv. št. 15/2001, ad. šte. 37, mapa 35.

PmMS – Pomurski muzej Murska Sobota

– Pismo Mihaela Severja z dne 24. 5. 1736.

SzEL – Szombathely Egyházmegyei Levéltár

– can. vis., I.1.c, Szily 6 (1778).

– can. vis., I.1.c, Somogy 9 (1811).

VAML – Vas Megyei Levéltár

– Hertelendy család iratai, 19. 9. 1787;

– Vas vármegye szőlőhegyi rendtartás kidolgozására kiküldött bizittság iratai, 5. 12. 1795.

ZML – Zala Megyei Lévéltár

– IV. 9/b, Conscriptioes dicales/Köszégi adóösszeírások: Alsólendva 1772–1784, dob. 7; Dobronak 1773–1811, dob. 112; Turnischa 1773–1848, dob. 467;

– IV. 9/b, Conscriptioes universales/Általános adóalap összeírások: Bellatinc 1775–1845, dob. 54; Bagonya 1773–1849, dob. 31.

Literatura

Balažic Janez: Stenske slikarije v stari turniški cerkvi. *Turnišče: zgodovinska in umetnostna podoba farne cerkve*. Murska Sobota: Pomurska založba (Ljubljana: Jože Moškrič), 1994, str. 34–89.

Bučar, Franjo: *Povijest reformacije i protireformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*. Varaždin: St. Platzer, 1913.

Göncz, László: *Madžari: kratka zgodovina Madžarov*. Murska Sobota: Franc-Franc, 2004.

Jembrih, Alojz: Rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli (1586). *Slavistična revija*, 37/1989, št. 1–3, str. 295–308.

Jembrih, Alojz: Izvori za proučavanje književno-jezičnih hrvatsko-slovenskih veza u 16., 17. i 18. stoljeću u istočnoj Štajerskoj i Prekmurju. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost: zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja Murska Sobota, 14. in 15. julij 2003* [ur. Jože Vugrinec]. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2005, str. 186–203.

Just, Franci: Prekmursko nabožno slovstvo. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažic in Branko Kerman). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 195–204.

Kerčmar, Vili: Protestantizem v Prekmurju v letih 1590-1610. *Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec): zbornik znanstvenega srečanja v Radencih in na Tišini, (28. in 29. oktober 1999)* [ur. Jože Vugrinec]. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: ZRC SAZU, 2000, str. 149–160.

- Kontler, László: *Tisočletje v Srednji Evropi: madžarska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Kozar, Lojze: Bitka pri Monoštru. *Stopinje*, 24/1995, str. 79–84.
- Lendvai Kepe, Zoltan; Sebestyén, József S.: *Alsólendva vára/Grad Dolnje Lendave*. Lendva: Galéria-Múzeum = Lendava: Galerija-Muzej, 2012.
- Marczali, Henrik: *Hungary in the eighteenth century*. Cambridge: University Press, 1910.
- Mullett, Michael: *Protireformacija in katoliška reformacija v zgodnji moderni Evropi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Novak, Vilko: Prekmurske rokopisne pesmarice od 16. do sredine 18. stoletja: spominu Ivana Škafarja. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 1. do 3. julija 1987* [ur. Aleksander Skaza in Ada Vidovič Muha]. Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture [in] Znanstveni inštitut. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1989, str. 109–119.
- Pállfy, Géza: *Povijest Mađarske. Ugarska na granici dvaju imperija (1526.–1711.)*. Samobor: Meridijani, 2010.
- Salaj, Štefan: Cérkev törjanszka, nigda z-iménom czérkev Bl. D. Márie v-nébovzété za pod logom. *Nájszveteseja Szrca Jezusovoga veliki kalendár za ľudstvo*, 2/1905, str. 68–71.
- Skalič, Gustav: Protestantizem na lendavskem območju. *Protestantizem - zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec): zbornik znanstvenega srečanja v Radencih in na Tišini, (28. in 29. oktober 1999)* [ur. Jože Vugrinec]. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Ljubljana: ZRC SAZU, 2000, str. 161–166.
- Šebjanič, Franc: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev*. (Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske). Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.
- Škafar, Ivan: *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919/Bibliographie der Drucke im Dialekt von Prekmurje von 1715 bis 1919*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1978.
- Škafar, Ivan: Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo za časa katoliške obnove 1609–1730. *Acta ecclesiastica Sloveniae*, 1979, št. 1, str. 137–169.
- Škafar, Ivan: Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiakonata. *Acta ecclesiastica Sloveniae*, 1981, št. 3, str. 81–165.
- Vasvármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. (Magyarország monográfiája, ur. Sziklay János in Borovszky Samu). Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1898.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Zelko, Ivan: Turška oblast v Prekmurju. *Stopinje*, 12/1983, str. 132–138.
- Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja: izbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.